

Ἡ συμβολή τῶν λογάδων – κληρικῶν τοῦ Γένους

στήν ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν.

ὑπό Σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας Χρυσοστόμου Σαββάτου

Σεβασμιώτατε Μητροπολίτα Καισαριανῆς,
Βύρωνος καί Ὑμηττοῦ κ. Δανιήλ,
Πρόεδρε τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς
Εὐρωπαϊκῶν Θεμάτων.
Κύριοι Ἀκαδημαῖκοί,
Σεβασμιώτατοι,
Ἐλλογιμώτατοι Κύριοι Καθηγητές,
Σεβαστοί Πατέρες,
Ἐκλεκτόν ἀκροατήριον,

«Ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει πατρίδα. Ὅπως κάθε ὑψηλό ἀγαθό, ἔτσι καί ἡ ἐπιστήμη ἀνήκει σέ ὅλο τόν κόσμον καί ἡ ἐξέλιξή της ἐξαρτᾶται ἀπό τήν συνδρομή πολλῶν ἐπιστημόνων», μᾶς λέει ὁ Goethe, ὁ ὁποῖος προσθέτει ὅτι οἱ ἐπιστήμες «ἀποτελοῦν τόν συνδετικό κρίκο μεταξύ ὄλων τῶν ἐθνῶν, ὄλων τῶν λαῶν», γι' αὐτό καί στήν μετααναγεννησιακή Εὐρώπη παρουσιάζεται ἡ εἰκόνα ἑνός ἐνιαίου πνευματικοῦ χώρου, ὡς ἀποτέλεσμα νέων σχέσεων πνευματικῆς ἀλληλεπίδρασης, ἡ εἰκόνα μιᾶς πνευματικῆς ἐνότητας καί πολυμορφίας, ἕνα νέο πεδίο πνευματικῆς πολιτισμικῆς ἀνάπτυξης. Καί αὐτό εἶναι ὁ Διαφωτισμός – *Lumieres, Aufklarunt, Illuminismo* - πού ἀποτέλεσε ἕνα νέο πλαίσιο ἰδεῶν γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν φύση, ἕνα κίνημα πνευματικῆς καί κοινωνικῆς χειραφέτισης στηριζόμενο στίς νέες ἐπιστημονικές κατακτήσεις, μέ ὄπλο τόν κριτικό ὀρθολογισμό καί τήν πειραματική μέθοδο γιά τή διερεύνηση τῆς ἀλήθειας. Ἦταν ἕνα κίνημα μέσα στό ὁποῖο τό ἄτομο ἀποκτᾶ νέα εὐρωπαϊκή διάσταση, νέα εὐρωπαϊκή συνείδηση, ἕνα κίνημα πού ἐκδηλώνεται μέ πολλές καί διάφορες ἰδιαιτερότητες, χωρίς ὅμως νά χάνει τά ἐπιμέρους χαρακτηριστικά του, σέ διάφορες χῶρες καί περιοχές, ὅπως στή δική μας τήν περίπτωση στόν ἑλληνικό πνευματικό χῶρο, πού στή γεωγραφική του διάσταση ἦταν ὁ εὐρύτερος βαλκανικός χῶρος.

Ἀπό τά μέσα τοῦ 18^{ου} αἰῶνα, οἱ ὀργανωμένες ἑλληνικές παροικίες τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης παρουσίαζαν ἀξιόλογη οικονομική καί πνευματική ἀνάπτυξη. Μέ τή συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ (1774), ἡ ἐμπορική δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἐνισχύθηκε ἀκόμη περισσότερο καί οἱ ἑλληνικοί ἐμπορικοί οἶκοι κατέλαβαν σημαντική θέση στίς μεγάλες εὐρωπαϊκές ἀγορές. Ἀπό τίς

έλληνικές παροικίες τῆς Εὐρώπης μεγαλύτερη ἀκμή τὴν ἐποχὴ αὐτὴ παρουσίαζαν οἱ κοινότητες τῆς Βιέννης, τῆς Βουδαπέστης, τοῦ Ἰασίου, τοῦ Βουκουρεστίου, τῆς Ὁδησοῦ, τῆς Βενετίας, τῆς Τεργέστης, τοῦ Παρισιοῦ καὶ τοῦ Ἀμστερνταμ. Ἀπὸ τίς εὐήμεροῦσες αὐτές ἑλληνικές παροικίες, πού βρισκόνταν πιό κοντά στίς εὐρωπαϊκές ἐξελίξεις, ξεκίνησε ἡ διείδυση μέσα ἀπὸ τίς πολιτικο-οἰκονομικό-κοινωνικές μεταβολές πού συντελοῦνταν στή Γαλλία κατὰ τὸ ἴδιο αἰῶνα καὶ κορυφώθηκαν μέ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1789. Τά βασικότερα γνωρίσματα πού τὸ χαρακτήριζαν ἦταν : ἡ ἀπελευθέρωση τῆς ἀνθρώπινης σκέψης ἀπὸ τὰ δεσμά τῆς πλάνης, τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς δεισιδαιμονίας, ἡ ἀπόρριψη τῆς αὐθεντίας, τοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς μισαλλοδοξίας, ὁ ὀρθολογισμὸς καὶ τὸ κριτικὸ πνεῦμα, ὁ ἀγῶνας κατὰ τῆς ἀπολυταρχίας, τοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀδικίας, ἡ διασφάλιση τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων καὶ ἡ διακήρυξη τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀδελφοσύνης τῶν ἀνθρώπων. Ἀνάμεσα στοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ συγκαταλέγονταν ὁ Βολταῖρος, ὁ Μοντεσκιέ, ὁ Ρουσσώ καὶ οἱ Ἐγκυκλοπαιδιστές.

Οἱ ιδέες ὅμως τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ ἐπηρέασαν τὴ σκέψη καὶ τὴν παιδεία καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπιφέροντας σημαντικές ἀλλαγές σέ ὅλους τοὺς τομείς τῆς ζωῆς του. Ἔτσι, διαμορφώθηκε τὸ πνευματικὸ κίνημα τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, πού ἐκδηλώθηκε κυρίως κατὰ τὴν περίοδο 1750-1821, καὶ εἶχε ὡς κύριο στόχο τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων.

Ἀπὸ τὴ στάση τῶν ἑλλήνων λογίων ἀπέναντι στίς ιδέες τοῦ διαφωτισμοῦ διαμορφώθηκαν διάφορες τάσεις. Ὅρισμένοι λόγιοι ἐνστερνίζονταν μέ ἐνθουσιασμό ἀκόμη καὶ τίς ἀκραῖες ιδέες του, ἄλλοι υἱοθετοῦσαν ἐπιλεκτικὰ ὀρισμένες ἀντιλήψεις καὶ κατακτήσεις του καὶ κάποιοι ἄλλοι τὸν πολεμοῦσαν μέ σφοδρότητα. Ὡστόσο καὶ μέσα σ' αὐτές τίς γενικές τάσεις τῶν λογίων παρατηροῦνταν κάποιες ἀποκλίσεις. Ἐξάλλου καὶ τὸ κίνημα τοῦ διαφωτισμοῦ εἶχε μία δυναμικὴ πού χαρακτηρίζονταν ἀπὸ τίς συνεχεῖς ἰδεολογικές ζυμώσεις καὶ τίς πνευματικές ἀναζητήσεις. Ἔτσι, ἀπὸ τὴ μιά πλευρὰ οὔτε ὅλοι οἱ φορεῖς τοῦ διαφωτισμοῦ ἐνστερνίζονταν ὅλες τίς ιδέες του, οὔτε ὅλοι συμφωνοῦσαν μεταξύ τους σέ ὅλα τὰ ἐπιμέρους ζητήματα· ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οὔτε ὅλοι οἱ πολέμιοι τοῦ διαφωτισμοῦ ἀρνοῦνταν ὅλες τίς κατακτήσεις του, οὔτε ὅλοι προσέγγιζαν μέ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ προβλήματα πού προκαλοῦνταν ἀπ' αὐτόν. Πάντως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ ἐκτίμηση, στάση καὶ προσέγγιση τῶν προκλήσεων τῆς ἐποχῆς τους, ὅλοι οἱ λόγιοι ἀγωνίστηκαν μέ ζῆλον γιὰ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ γένους.

Στενά συνδεδεμένο μέ τό ζήτημα τῆς μεθόδου τῆς θεολογίας εἶναι ἐκεῖνο τῆς σχέσης της μέ τήν ἐπιστήμη, ὅπως τό ἔθεσε πρώτη φορά ὁ Γεώργιος Κορέσιος. Καί στό σημεῖο αὐτό, διεξήγετο μᾶλλον μονόλογος παρά πραγματικός διάλογος. Τήν ἀπαντώμενη ἤδη στόν Θεοδώρητο Κύρου ἀντίληψη ὅτι πίστη καί γνώση ἔχουν ἀνάγκη ἢ μία τήν ἄλλη, γι' αὐτό καί εἶναι ἀλληλένδετες, πολλούς δέν τούς ἔπεισε. Ἔτσι, οὔτε καί τό θέμα αὐτό ἀποσαφηνίστηκε στούς κόλπους τῆς Ὁρθοδοξίας, μέ ἀποτέλεσμα, νά βρεῖ πρόσφορο ἔδαφος ἢ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ γιά νά ἐξαπλωθεῖ καί νά δημιουργήσει νέους ἀντίποδες ἀντίδρασης.

Στόν ἀντίποδα τῶν ἐμφορούμενων λοιπόν ἀπό τό δυτικό ριζοσπαστισμό δυνάμεων τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ βρέθη-
καν προσωπικότητες, πού ἐπεδίωκαν μία συντηρητική πνευματική στρο-
φή τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Οἱ ἀπόψεις τους κυμαίνονταν ἀπό τήν υἰοθέτη-
ση ἀρχαϊκῶν γλωσσικῶν προτύπων ἕως τήν ἀπόρριψη τῶν ἀνανεωτικῶν
ἐκκλησιαστικῶν δομῶν. Κύριος ἐκπρόσωπος τῆς συντηρητικῆς τάσης τῶν
λογίων, τοῦ ἐπιλεγομένου «εὐγενοῦς συντηρητισμοῦ», στάθηκε ὁ σημαί-
νων ρήτορας καί συγγραφέας, πρεσβύτερος Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ
ἐξ Οἰκονόμων. Ἐνῶ ἀντίθετα τό πρόσωπο πού συμπυκνώνει καί συνθέτει
ψύχραιμα τίς διάφορες τάσεις καί μελετᾷ νηφάλια τά νεωτερικά ρεύματα
τῆς Εὐρώπης τήν ἐποχή αὐτή εἶναι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης. Πιστός στήν
ὀρθόδοξη χριστιανική πατρώα εὐσέβεια ἀσχολεῖται μέ τά νέα δεδομένα
τῶν ἐπιστημῶν καί τίς νεωτερικές ιδέες καί στό πρόσωπό του παρατη-
ρεῖται κάποια σύζευξη τῶν παραδοσιακῶν ιδεῶν τῆς Ἀνατολῆς μέ τά νέα
φιλοσοφικά καί ἐπιστημονικά ρεύματα τῆς Δύσης. Γλωσσομαθής, μέ
εὐρύτητα γνώσεων στίς φυσικές ἐπιστήμες, τή φιλοσοφία καί τή θεολογία
ἀπέκτησε πλήθη μαθητῶν στά Ἰωάννινα, τήν Κοζάνη καί τό Ἅγιον Ὄρος.
Δέχθηκε κριτικά τόν εὐρωπαϊκό διαφωτισμό ἀπορρίπτοντας τίς ἀθεϊστι-
κές του ιδέες. Πρός τήν ἴδια κατεύθυνση ἐργάστηκαν τήν ἐποχή αὐτή καί
ἄλλοι λόγιοι, οἱ περισσότεροι κληρικοί, ὅπως ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ
Ἰώσηπος Μοισιόδαξ. Ἀπ' ὅλους αὐτούς σύμφωνος σέ πολλά πνευματικά
θέματα μέ τόν Εὐγένιο Βούλγαρη, ἐφοδιασμένος ὅμως μέ βαθύτερη
γνώση τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας, τῆς Ἁγίας Γραφῆς καί τῶν Πατέρων
τῆς Ἐκκλησίας - ἔστω καί μέ ἕναν στεγνό, ἄν ὄχι αἰχμηρό, τρόπο
ἐκφρασης λόγω τῆς προτίμησής του στίς θετικές (φυσικές) ἐπιστήμες -
εἶναι ὁ Κερκυραῖος στήν καταγωγή λόγιος θεολόγος καί ἱεράρχης
Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ ὁποῖος ἀξιοποίησε μέ ἀπαράμιλλη ἀποφασιστι-
κότητα τά ἐκπαιδευτικά καί ἐπιστημονικά δεδομένα τοῦ δυτικοῦ κόσμου
στήν ἐπεξεργασία, τή διάδοση καί ἐπιβεβαίωση τῶν βασικῶν ἀρχῶν τῆς
ὀρθόδοξης πίστεως. Ὑπερέβαινε μέ τό στοχαστικό του πνεῦμα καί τήν
ἀσκητική του ζωή τό δίπολο πίστη-γνώση, ἐπιδεικνύοντας τούς τρόπους

ἀποδοχῆς καί συνύπαρξής τους. Ακόλουθος τοῦ πατερικοῦ πνεύματος καί τῆς «ἐμπειρικῆς» θεολογίας, δέν αἰσθανόταν καμία ἀπειλή ἀπό τίς ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις τῆς ἐποχῆς, καθὼς διατηροῦσε τό προνόμιο τοῦ Θεολογεῖν, μόνο γιά ὅσους ἐμπειρικά γευόντουσαν τίς δωρεές τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.

Σέ μία περίοδο λοιπόν πού σηματοδοτεῖται ἀπό τή συνάντηση τοῦ ἀναγεννώμενου ἑλληνισμοῦ μέ τήν πνευματική Εὐρώπη, οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι τῆς νέας αὐτῆς περιόδου, ὁ ἀριθμός τῶν ὁποίων σύν τῷ χρόνῳ αὐξάνει, ἀλλά καί ὅσοι ἄλλοι νιώθουν τήν πνευματική ἀνάγκη νά βγοῦν ἔξω ἀπό τά στενά πλαίσια τῆς παράδοσης, πρὸς τόν σύγχρονο κόσμο, νά γνωρίσουν καί νά συμβαδίσουν μέ τούς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς τους, νιώθουν ὅτι εἶναι κληρονόμοι μιᾶς πλούσιας ἀρχαιοελληνικῆς κληρονομιάς, μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἄλλης πνευματικῆς πραγματικότητας.

Ὁ σχετικά μέγανος ἀριθμός τῶν νέων πού σπουδάζουν φυσικές ἐπιστῆμες στήν Εὐρώπη, ὅπως στήν Ἰταλία (κυρίως στήν Πάδοβα), στή Γαλλία, στή Γερμανία ἀλλά καί Αὐστρία καί οἱ ὁποῖοι κατά τήν ἐπιστροφή τους ἀποτελοῦν τούς ζωντανούς μεταφορεῖς τῶν νέων εὐρωπαϊκῶν ιδεῶν, τῶν ιδεῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καί ὄχι μόνον τῶν ἐπιστημονικῶν ἀλλά καί τῶν κοινωνικῶν, ὁ ἐπίσης μέγανος ἀριθμός σύγχρονων εὐρωπαϊκῶν βιβλίων καί φυσικομαθηματικῶν ὀργάνων ὅπως μικροσκόπια, ἠλεκτρικές μηχανές κ.ἄ., πού στέλνονται στά διάφορα ἐκπαιδευτικά κέντρα, τέλος ἡ κύρια θέση πού τό μάθημα τῶν ἐπιστημῶν, μέ βάση σύγχρονα εὐρωπαϊκά ἐγχειρίδια κατέχει στά σχολικά προγράμματα, ὅλα αὐτά δείχνουν μέ περίσσεια πειστικότητα τή στροφή πού συντελεῖται, κατά τήν περίοδο τῆς Νεοελληνικῆς Αναγέννησης, πρὸς τίς φυσικές-θετικές ἐπιστῆμες, ἀλλά καί τή συνεχή ἐπαφή τῆς ἑλληνικῆς λογιόσύνης μέ τή σύγχρονη εὐρωπαϊκή ἐπιστημονική σκέψη. Μέσα ἀπό αὐτή τή συνεχή ἐπαφή ἡ ἑλληνική λογιόσύνη συνδιαλέγεται ἀνατροφοδοτεῖται, πλουτίζεται μέ νέα συνεχῶς στοιχεῖα πού "δανείζεται" ἀπό τή μεγάλη εὐρωπαϊκή, ὑπερεθνική δεξαμενή τῆς γνώσης καί προσπαθεῖ νά συμπορευτεῖ, ἀφομοιώνοντας δημιουργικά, ὄχι ὡς μιμητής, ὄχι ὡς ἀντιγραφέας, ὄχι ἀνεξέλεγκτα καί ἄκριτα, ἀλλά κριτικά, προσαρμοστικά, τά νέα ἐπιτεύγματα τοῦ εὐρύτερου πνευματικοῦ τῆς χώρας, τοῦ εὐρωπαϊκοῦ, θεωρώντας ἔτσι ὅτι ἡ ἄκριτη μεταφορά νέων ἀξιῶν σέ ἕνα ἄλλο πνευματικό καί κοινωνικό σύνολο, εἶναι τίς περισσότερες φορές ἀναποτελεσματική καί μάλιστα σέ κάποιο βαθμό ἐπιζήμια.

Καί μία ἀκόμη διευκρίνιση. Ὅταν λέμε ὅτι τό πνευματικό κίνημα πού ἀναπτύχθηκε κατά τήν περίοδο τῆς Νεοελληνικῆς Αναγέννησης-πού συμπίπτει σέ μέγανο βαθμό μέ τήν πνευματική ἀφύ-

πνηση καί ἄλλων βαλκανικῶν λαῶν-εἶναι καρπός καί ἐπακόλουθο τῆς ἐπαφῆς τῆς ἑλληνικῆς λογιισύνης μέ τό πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, τῆς κριτικῆς ἀφομοίωσης (ὄχι μετακένωσης, ὄχι ἀκριτης μεταφορᾶς) τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς καί φιλοσοφικῆς σκέψης, τῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου στόν εὐρύτερο εὐρωπαϊκό χῶρο, στόν ὁποῖο ἀνήκει δικαιοματικά, δέν ἐννοοῦμε ὅτι ἡ σύζευξη αὐτή δημιουργήθηκε σέ χῶρο κενό ἀπό κάθε πνευματική παραγωγή. Ἀντιθέτως ἀποτελεῖ συνειδητή ἐπιλογή, συνειδητή ζήτηση πού ἐκφράζει ἕναν προϋπάρχοντα προβληματισμό, μιά συνάντηση τοῦ προβληματισμένου ὑποκειμένου μέ τό νέο γνωστικό ἀντικείμενο, μιά προϋπάρχουσα λανθάνουσα γνώση, ἡ ὁποία μέ τόν χρόνο ἐνσωματώνεται μέ τά νέα στοιχεῖα σέ μιά ἐνιαία γνωστική ὄντοτητα μέ δική της λειτουργικότητα μέσα στόν χρόνο, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καρπό καί ἐπακόλουθο μιᾶς συλλογικῆς προσπάθειας καί προετοιμασίας χρόνων, καρπό τῆς σύζευξης τῶν γόνιμων στοιχείων τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψης-τήν ὁποία γνώρισε, καί αὐτή, μέσω τοῦ δυτικοῦ βιβλίου-καί τῆς νεώτερης εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς καί φιλοσοφικῆς σκέψης.

Ἡ περίπτωση τοῦ Βενιαμίν τοῦ Λεσβίου (1759/62-1824), νομίζω ὅτι εἶναι χαρακτηριστική. Λόγιος καί μοναχός καί διδάσκαλος διακρίθηκε γιά τή διδασκαλία τῆς νέας φυσικῆς κοσμολογίας. Μετά ἀπό τίς σπουδές του στή Πίζα (φιλοσοφία καί φυσικομαθηματικά) εἰδικεύεται στήν παρισινή Ecole Normale Superieure, στήν Φυσική καί τήν Ἀστρονομία ἀναπτύσσοντας μιά ιδιαίτερη ἐξειδικευμένη ἔρευνα στό χῶρο τῆς ἀστρονομίας, ὕστερα ἀπό τίς συχνές ἐπισκέψεις στό Ἀστεροσκοπεῖον τοῦ Γκρήνουϊτς, ὅπου ἔχει ἐγκατασταθεῖ τό μεγάλο τηλεσκόπιο τοῦ Herschel, γιά μελέτη.

Τά ἀποτελέσματα τῶν ἐπιστημονικῶν του ἐρευνῶν ἀποτυπώνονται στά διδακτικά του ἐγχειρίδια (ὡς δάσκαλος τῶν Κυδωνιῶν), ὅπου παρουσιάζονται ἐπιστημονικές καί φιλοσοφικές θεωρίες τῶν διαφωτιστῶν ὑπό τό πρίσμα τῆς δικῆς του κριτικῆς προσέγγισης. Στά πλαίσια μιᾶς ιδιότυπης θεώρησης, πιά συγκεκριμένα, ἀπορρίπτει τό νόμο τῆς παγκόσμιας ἔλξης τοῦ Νεύτωνα καί εἰσάγει τήν ἰδέα τοῦ "πανταχηκινήτου", μιᾶς ρευστῆς οὐσίας πού κινεῖται ἀνεμπόδιστα πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις καί ἀποτελεῖ τήν αἰτία ὅλων τῶν φυσικῶν φαινομένων.

Οἱ πνευματικοί ἄνθρωποι τῆς νέας αὐτῆς ἐποχῆς εἶχαν ἀναλάβει, τόν ρόλο νά τήν ἀφυπνίσουν, ἐπανεκπαιδεύοντάς την σ' ἕναν συνδυασμό τῶν ἱστορικῶν μας παραδόσεων, τῶν ζωντανῶν στοιχείων τοῦ παρελθόντος, μέ τίς σύγχρονες πνευματικές καί κοινωνικές ἀξίες. Ἀξίες πού νά ἐμπνέουν τή σύγχρονη γενιά. Νά δημιουργοῦν ἐνεργούς καί ὄχι παθητικούς πολίτες, μέσα ἀπό τούς κόλπους μιᾶς

ἀναγεννησιακῆς κοινότητος. Νά ἐπαναβεβαιώσουν τή θέση τοῦ ἑλληνισμοῦ (μακριά ἀπό στείρους ἔθνικισμούς) σέ ἕναν νέο τώρα γεωγραφικό-πολιτισμικό χῶρο, τόν εὐρωπαϊκό, καί «ὑπό τήν ταυτόχρονον ἐπίδρασιν τῶν ἀνακαινιζομένων σπουδῶν». Μέσα ἀπό τομές καί ρήξεις, πού δημιουργοῦν μέσα στήν ἱστορία, προσπαθοῦν νά μεταφέρουν ἔργα καί ιδέες «οἰκεῖες πού μᾶς ταιριάζουν», πού νά βρίσκονται σέ ἄμεση σχέση μέ «τόν αἰῶνα καί τόν καιρό πού ζοῦμε», ὅπως ἔλεγε ὁ γνωστός λόγιος Δημήτριος Καταρτζῆς (1730-1807). Ἀντιλαμβάνονται ὅτι πρέπει νά ξεπεραστεῖ τό σύνδρομο τῆς προσκόλλησης στήν παράδοση καί νά καταβληθεῖ σοβαρή προσπάθεια γιά μία δημιουργική μεταφορά τῆς σύγχρονης εὐρωπαϊκῆς ἐπιστημονικῆς σκέψης.

Ἀνοίγοντας διαύλους ἐπικοινωνίας μέ τήν πνευματική Εὐρώπη, μέ ὅλο τόν εὐρωπαϊκό πνευματικό χῶρο, μετέχοντας ἐνεργά καί διαχρονικά στήν εὐρωπαϊκή κίνηση τῶν ιδεῶν, ὁ πνευματικός ἄνθρωπος τῆς περιόδου τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης διαμορφώνει-ἔχι πάντα συνειδητά-μιά δική του φυσιογνωμία, ἐπιστημονική καί ταυτόχρονα (νεο)ἑλληνική.

Ὅλα αὐτά ἐπιβεβαιώνουν ὅτι "ἀναγεννησιακῆς" φύσεως φαινόμενα παρατηροῦνται ἀρκετά νωρίς, πρὶν ἀπό τόν Θεόφιλο Κορυδαλέα καί ἐνισχύονται μέ αὐτόν, δείχνουν ἐπίσης ὅτι ἀπό τίς ἀρχές ἀκόμη τοῦ 17^{ου} αἰῶνα ἔχει ἀρχίσει νά ξεχωρίζει καί νά ἐνισχύεται μιά κάποια ἐπιστημονική γνωστική προσπάθεια.

Τούς πνευματικούς ἀνθρώπους τῆς νέας αὐτῆς περιόδου τούς διακρίνει μιά ἀναπτυγμένη ἱστορική συνείδηση, πού δέν ὀφείλεται στό βάρος τῆς παράδοσης, ἀλλά στόν ἱστορικό ρόλο πού καλοῦνται νά διαδραματίσουν ὡς φορεῖς τοῦ νέου, τοῦ σύγχρονου εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος. Τό ἔργο τους ἀντανακλᾷ ἀλλά καί διαμορφώνει σχέσεις πνευματικές ἀλλά καί κοινωνικές.

Προσπαθοῦν μέσω τῶν σχολῶν πού λειτούργησαν ὅλη αὐτή τήν περίοδο, στά μεγάλα κυρίως ἐμπορικά κέντρα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀλλά καί τοῦ βιβλίου, νά μεταφέρουν τή νέα γνώση κατά τρόπο συνθετικό καί ἀπό ἔγκυρες, σύγχρονες πηγές, περνώντας τήν μέσα ἀπό τήν κρισάρα τῶν ἐνδιαφερόντων τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Τό βιβλίο («μνημεῖο τῶν λόγων» τό ἀποκαλεῖ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης), ὁ ἐκφραστής αὐτός τῆς συλλογικῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς, ὁ καθρέπτης τῶν ἐπιδράσεων ἀλλά καί τῶν ἀναζητήσεων, τῶν προβληματισμῶν τῆς ἐποχῆς, ἀποτέλεσε, παράλληλα μέ τόν δάσκαλο καί τό σχολεῖο, τόν κύριο φορέα ἀλλά καί ἐκφραστή τοῦ πνεύματος τῆς ἀλλαγῆς τόσο σέ πνευματικό ὅσο καί σέ κοινωνικό ἐπίπεδο. Ἀποτέλεσε τόν δείκτη μέ τή βοήθεια τοῦ ὁποῖου μποροῦμε νά ἀνιχνεύσουμε, μέ ὑψη-

λό βαθμό ασφαλείας, τήν ακτίνα διάδοσης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ὡς νέας γνώσης. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης ἀποδύεται στήν κάπως ἀναχρονιστική προσπάθεια νά συμβιβάσει τό γεωκεντρικό σύστημα τοῦ Πτολεμαίου μέ τό ἠλεκτρονικό τοῦ Κοπέρνικου, υἱοθετώντας τήν παραμερισμένη ἀπό καιρό Δύση πρόταση τοῦ δανοῦ Τύχωνα Μπράχε (1546-1601), ὁ ὁποῖος λόγω τῶν γνωστῶν χωρίων τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὑποστήριζε ἀκόμη ὅτι ὁ ἥλιος καί ἡ σελήνη περιστρέφονται γύρω ἀπό τή γῆ, ἐνῶ οἱ ἄλλοι πλανῆτες γύρω ἀπό τόν ἥλιο, ἓνα κοσμολογικό τμήμα, τό ὁποῖο περιέχεται καί στά Στοιχεῖα τῆς Μεταφυσικῆς, πού ἐκδόθηκε τό ἴδιο ἔτος. Μέχρι σήμερα ὅμως ἀκόμη δέν ἔχουν διερευνηθεῖ οὔτε τά σωζόμενα χειρόγραφα οὔτε οἱ ἀποσπασματικές ἐκδόσεις τῆς πλούσιας ἀλληλογραφίας τοῦ Βούλγαρη. Ἐξυπακούεται ὅτι σέ κάθε ἑλληνική βιβλιοθήκη, ὑπῆρχαν μερικά τουλάχιστον ἀντίτυπα ἀπό τά ἀμέτρητα αὐτά ἔργα. Ἡ ἔρευνα γιά τήν πνευματική παρακαταθήκη τοῦ Βούλγαρη δέν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἀκόμη.

Καί δέν εἶναι ὅμως μόνον τά βιβλία μέσω τῶν ὁποίων διοχετεύεται ἡ νέα ἐπιστημονική γνώση στόν ἑλληνικό πνευματικό χῶρο. Ἡ νέα εὐρωπαϊκή γνώση, ἡ νέα ἐπιστημονική γνώση, μεταφέρεται καί μέσω τῶν περιοδικῶν πού κυκλοφοροῦν τήν περίοδο αὐτή καί τά ὁποῖα σκοπό ἔχουν «νά μεταφέρουν τούς μεγάλους καί λαμπρούς τῆς Εὐρώπης θησαυρούς, πᾶν ὅ,τι δυνάμεθα ν' ἀπαρυσθῶμεν ἀπό τήν σοφὴν Εὐρώπην», «τάς ἀνακαλύψεις, τάς νέας ἐφευρέσεις τῶν τεχνῶν καί ἐπιστημῶν, ὅσας κάμουν οἱ σοφοί Εὐρωπαῖοι». Γιά παράδειγμα, μέσα σέ ἓναν χρόνο, τό 1819 κυκλοφοροῦν ταυτόχρονα 7 (ἢ 8) περιοδικά, γεγονός τό ὁποῖο μαρτυρεῖ τό ἔντονο ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον τῶν λογίων, γιά τήν πνευματική κίνηση στόν εὐρύτερο εὐρωπαϊκό χῶρο. Ἀναφέρω ἐνδεικτικά, ὅτι στόν «Ἐρμῆ τόν Λόγιο», τό σημαντικότερο περιοδικό τῆς περιόδου αὐτῆς, τό ἥμισυ περίπου τοῦ συνολικοῦ ἀριθμοῦ τῶν σελίδων του (=5.157) ἀναφέρεται στίς φυσικές ἐπιστήμες, στίς νέες ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις, στό ἔργο τῶν μεγάλων σύγχρονων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης τοῦ «πεφωτισμένου τῶν νεωτέρων αἰῶνα», στίς νέες ἐκδόσεις βιβλίων, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες συστήνει γιά μετάφραση στά ἑλληνικά. Χαρακτηριστικός εἶναι ὁ ἔντονος διάλογος, σχετικά μέ τή φύση τοῦ θερμογόνου, μέ ἐπιχειρήματα παρμένα ἀπό σύγχρονα εὐρωπαϊκά ἐγχειρίδια, μεταξύ Ἑλλήνων πνευματικῶν ἀνθρώπων – τοῦ Βενιαμίν Λέσβιου, τοῦ Νεόφυτου Βάμβα, τοῦ Παναγιώτη Ζωντανοῦ καί τοῦ Γεωργίου Γλαράκη ὁ ὁποῖος πραγματοποιήθηκε μέσα ἀπό τό περιοδικό "Ἐρμῆς ὁ Λόγιος".

Ὁ Ἕλληνας μεταφορέας τῆς νέας γνώσης προσπαθεῖ νά μετουσιώσῃ τό εὐρωπαϊκό κείμενο στίς ἀνάγκες τῆς τότε ἑλληνικῆς κοινωνίας, στό γενικότερο πλαίσιο ἐκσυγχρονισμοῦ = ἐξευρωπαϊσμοῦ τῆς

έλληνικῆς κοινωνίας, νά ἐντάξει τή νέα γνώση σέ ἕνα προϋπάρχον γνωστικό οἰκοδόμημα, γεγονός πού δέν σπάει ἀλλά ἀντιθέτως ἐνισχύει τήν ἱστορική, πολιτισμική καί πνευματική συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐπιλέγει συνειδητά ἕνα ἔργο ἐπειδή σέ αὐτό βρίσκει ἀπάντηση σέ εὐρύτερες ἀπορίες καί προβληματισμούς· οἱ ἐπιλογές του δέν εἶναι αὐθαίρετες, δέν εἶναι τυχαῖες, ἀλλά κοινωνικά προσδιορισμένες· δίνει ἀπάντηση σέ ἐρωτήματα καί προβληματισμούς ἄρα ἔχει γνώση, μετέχει, εἶναι μέρος τοῦ προβλήματος εἶναι ἐκφραστής μιᾶς προϋπάρχουσας γνώσης καί αὐτός ὁ ἴδιος εἶναι δημιουργός ἀλλά καί ἐν πολλοῖς δημιουργημάτων τῆς νέας γνώσης. Ἡ προσπάθειά του ἐκφράζει, ὅπως σωστά παρατηρεῖ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς, «μιά κλίση καί ἐνισχύει μιᾶ λανθάνουσα ἀντίληψη, ἕναν προϋπάρχοντα προβληματισμό, μιᾶ συνειδητή ἢ μή στάση τοῦ ὑποκειμένου νά στραφεῖ πρὸς τή μιᾶ ἢ τήν ἄλλη ἐπίδραση».

Αὐτό πού ἔχει σημασία γιά τήν ἱστορία τῆς ἐπιστημονικῆς παιδείας, τῆς παιδείας γενικότερα, δέν εἶναι, κυρίως, τό πόσα βιβλία κυκλοφόρησαν, ἢ πόσα ἀπό αὐτά εἶναι πρωτότυπα ἢ ἐρανίσματα ἀλλά τό τί γνώσεις τά ἔργα αὐτά μεταφέρουν ἀπό τήν Εὐρώπη, τί συνείδηση τῶν φαινομένων αὐτῶν εἶχαν, ὄχι μόνον οἱ λόγιοι ἀλλά τά εὐρύτερα στρώματα τοῦ πληθυσμοῦ. Τό θέμα δηλαδή δέν εἶναι ποσοτικά, δέν περιορίζεται στήν ἀθροιστική συγκέντρωση τῶν ὅποιων γνώσεων μέσα ἀπό μιᾶ ἀπλή καταγραφή τῶν στοιχείων, ἀλλά εἶναι κατά κύριο λόγο ποιοτικά. Γιά τήν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν σημασία ἔχει ἡ παρακολούθηση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων στήν ἱστορική τους ἀνέλιξη, ἡ δυναμική τοῦ φαινομένου-ἡ πύκνωση τῶν στοιχείων πρὸς τό τέλος τῆς περιόδου εἶναι ἀπλῶς μιᾶ ἔνδειξη αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς δυναμικῆς, ὅτι ἡ ἑλληνική λογισύνη συμπορεύεται μέ τήν εὐρωπαϊκή καί ὅτι μέσα ἀπό τή συμπόρευση, τόν συγχρονισμό μέ τήν εὐρωπαϊκή ἐπιστημονική σκέψη, ἀναζητᾶ τό νῆμα τῆς ἱστορικῆς τῆς συνέχειας, τῆς ἱστορικῆς τῆς αὐτογνωσίας.

Ἡ περίοδος τῆς νεοελληνικῆς ἀναγέννησις εἶναι μιᾶ περίοδος σύνδεσης τοῦ ἑλληνισμοῦ μέ τόν εὐρύτερο εὐρωπαϊκό χῶρο, μιᾶ περίοδος ἐπιστημονικῆς, γενικότερα πνευματικῆς ἀλλά καί ἐθνικῆς ἀφύπνισης, δημιουργικῆς, δυναμικῆς παρουσίας στή νεώτερη ἑλληνική ἱστορία, πού παρέμεινε ζωντανή στή μνήμη τῶν ἐπόμενων γενεῶν παρὰ τίς ἀντιξοότητες πού ἀκολούθησαν μετά τό ' 21.